

Познавах го преди да съм го виждал. Живеех във Видин — крайдунавски град, който се отделяше от полето с грамадна подкова от ровове и насипи, чиито два края опираха плътно в реката. Там, сред обрасналите с троскот и бучиниш насипи, вечно свърталище на змии и гущери, в дълбините, които ни криеха от всеки поглед, ние — членовете на комсомолските кръжоци в гимназията — се събирахме, когато правехме общи срещи на повече кръжоци (за такива общи срещи малките ни ученически квартири бяха и тесни, и опасни). Живо си спомням как на една наша среща кръжочничка-ученичка, като държеше синята си барета в ръка, се изправи веднъж до висока, цъфнала глогина — и, обгърната от нашите очаровани погледи, издекламира с ясен, звънлив глас:

Аз, скитница съм вечна, безстрашна,
вездесъща,
за мен предели няма, прегради аз не знам,
аз нивга не оставям да не спокодя къща,
човек щом в нея влезе — и аз съм вече там.

Аз възвестявам пролет, кат лястовица
ранна,
и аз сама съм пролет, и аз сама съм май,
явя ли се — сърцата запяват ми „осанна!“
Надеждите възкръсват и адът става май.

На слабите аз шепна, че те са легиони,
на силните напомням за славний Валтасар,
за участта фатална на златните корони —
и всъде аз раздухвам искрата на пожар.

Това бяха куплети от Поляновото стихотворение „Идеята“, което ние знаехме наизуст.

В ония години — между Септемврийското въстание от 1923 г. и Априлските събития от 1925 г. — във вече заварената от нас пролетарска литература и литературна критика и в това, което се печаташе в излизащата тогава трудова преса, включително в Бакаловото списание „Нов път“, не ставаше дума за българска реалистична литература, а само за революционно-социалната и пролетарска насока: всичко друго се смяташе за буржоазно. От големите български поети само четирма владееха нашите сърца:

Христо Ботев — легендарният герой, вождът на бунтовниците против султанската сатрапия, пламенният поет и борец, чиято сабя свива на венец клоните в гората, когато бурята я люшка; силният публицист, който възхвалява Парижката

комуна и за някои беше поет и мислител социалист — който даже изучавал Марксовия „Капитал“.

Пею Яворов, за чийто „втори период“ не искахме и да мислим в онова време — за нас той беше само певецът на Калиопа с трудовата картина на ковачницата, яркият описател на селския бедняшки живот („На нивата“, „Градушка“), поетът който в „Арменци“ достига Ботевата поезия, когато говори, как зимната буря приглася на бунтовната песен, как я подема, издига, разнася широко в света.

Димитър Полянов, чиито „Срутени кумири“ бяхме слушали в най-ранните си ученически години, преди Септемврийското въстание: тогава ние, още ученици в долните класове на гимназията, се прокрадвахме в галерията на театъра на устройваните от Комунистическата партия вечеринки — и в захлас слушахме как на сцената червеноблужият декламатор викаше с цяло гърло: — Не вярвам в бога. . . Братя, да се борим против царя. . . — И избухвахме в яростни ръкопляскания и викове „браво!“ при заклинателните слова: — Проклятие, гибел, смърт на капитала!

Христо Смирненски, загинал от болест в навечерието на въстанието, но жив и бодър в нашите мисли, любим наш поет — ние чувствахме в стиховете му идващия, чакан от нас празник, пролетарската революция, в чиято неизбежност бяхме така уверени, както в следващото изгряване на слънцето. С неотразима сила ни пленяваше особено стихотворението „Въглекопач“ — в продължение на няколко години аз си повтарях на глас сутрин, когато се събуждах, като ръководно начало за предстоящия ден думите на поета от това стихотворение: „Слезни между братята роби — в морето от вечна тъма — и твоята лампичка бледа — ще бъде там ярка звезда. . .“

И ето — от тия четирма поети, към които бяха обърнати нашите погледи, само един беше жив.

Той беше Димитър Полянов.

Сред редицата тогавашни прогресивни вестници, които излизаха един след друг (понеже полицията ги спираше), два се задържаха повече време: „Наши дни“ и „Нови дни“ — един и същи вестник с две последователни заглавия. Тоя вестник имаше литературна седмична притурка, чийто редактор беше Полянов. Една вечер пет-шестима видински гимназисти се събрахме и под светлината на мъждивата газена лампа дълго четяхме собствените си

литературни опити — с цел да изберем най-доброто и да го изпратим на Полянов. Много спорихме, отхвърляхме, приемахме — и накрая се спряхме на няколко стихотворения. Изпратихме ги на поета по един от нашите „по-стари“ другари — пак младеж, но вече завършил гимназията; по това време безработен поради идеите си, той понякога припечелваше по някой лев по постройките. Отиваше в София по организационна (нелегална) работа, но не отказа да вземе нашите стихотворни прощъпулки. Когато се върна, ние го наобиколихме. Той заварил Полянов точно когато излизал от къщи, дал му стиховете — и старият поет ги мушна в джеба на балтона си. „Ще ги прегледам — казал той — поздравя другарите!“ Повече не говорили, тъй като друг посетител дошел при Полянов, пак на вратата — и нашият приятел побързал да се сбогува. Но и тая кратка среща за нас беше цяло събитие. Ние научихме как изглежда Полянов — струваше ни се, че сме го видели. Голяма беше радостта ни, когато скоро в притурката видяхме отпечатани някои от изпратените работи. При това, на някои от нас той се обади в съществуващата в онова време „Поща“ — бележки към сътрудниците в самото издание. Радостта ни беше голяма — канеше ни да продължим сътрудничеството. И ние продължихме това сътрудничество и в други броеве...

Скоро обаче стана атентатът в софийската черква „Свети Крал“, начало на така наречените Априлски събития от 1925 г. Цялата трудова преса бе спряна, десетки хиляди комунисти бяха затворени, избити,

други емигрираха. Терорът свирепствуваше — в нашия град Видин всички познати комунисти, които не успяха да избягат, загинаха. За щастие, във видинските гимназии (мъжка и девическа) нямаше активно ядро от ученици-фашисти — и затова до ученическите комсомолски кръжоци терорът не достигна, провали не станаха като в някои други гимназии в страната. При новосъздадената страшна атмосфера ние не можехме вече да се събираме — но когато все пак, макар и на групи от двама-трима, се срещахме, шепнешком си доверявахме ужасните новини, идващи по разни пътища. Още в ония месеци научихме за страшната съдба на Гео Милев, Ясенов, Румянцев, Хербст и много други, за емигрирането на Бакалов, Кюлявков, Хрелков, Марчевски... А какво е станало с Полянов? По-късно разбрахме, че той е успял да се укрие в първите страшни месеци — и след това отново се е явил на бял свят. Устата му обаче беше запушена — нямаше издания, в които да пише. Аз си представявах ясно: София е превърната в пустиня — спрян е в нея нашият идеен литературен живот — но, макар и свит в своята стаичка, изолиран от всички и следен отблизо от полицията, Полянов живее... и сигурно, в някой от своите самотни часове, сяда пред масата и пише стихове за бъдещето... Той за мене (и фактически) беше единствената опорна точка на нашата пролетарска и лява литература в София — и към тая опорна точка бяха устремени мислите ми, като имах предвид, че същата есен ще бъда в София студент...

II

На 1 септември 1925 г. слязох, замаян от впечатления и преживявания, на софийската гара. Оставих багажа си (един пълен с дрехи и книги газен сандък, завързан с връв) в хотела в пасаж „Свети Никола“, дето е сегашният „Център“, и без да мисля за нищо друго веднага тръгнах да диря Полянов по адреса, който знаех от „Наши дни“ — булевард Сливница 221. Минах по улица Раковска, стигнах моста и като видях насоката на номерата завих на дясно. Къщата на Полянов се оказа на ъгъла с улица Дунав — високо триетажно здание с тъмноциментен цвят, неприветливо и мрачно; двор с дъсчена ограда, с градинка, която явно никой не гледеше — беше потънала в буреняк. Влязох в двора и се изправих пред вратата на къщата — и силно натиснах звънеца. Никой не се обади — също и след повторното и потретено звънене. На няколко крачки видях каменна стълба, която водеше за зимника — и вратата му беше отворена. „Може би там има някой“ — помислих си аз и слязох долу. Портретът на Полянов

не бях виждал никъде — нямаше го и в антологията на българската поезия, съставена от Подвързачов и Дебелянов, в която бяха поместени Полянови стихове (по-късно той ми казваше, че не бил съгласен да участва в тая антология „заедно с Пенчо Славейков и Траянов“ и затова не дал портрет — единствен от всички участници). В зимника видях един зидар — вземаше кал с малка лопатка от дървено сандъче и лепеше окапалата мазилка. Като ме видя, зидарят — около петдесетгодишен, с брадичка и с живи, даже дяволити очи — спря да маже и ме загледа с интерес. „Моля ви се, дали не знаете тук ли е писателят Полянов?“ — попитах го аз. „А че защо ти е?“ — попита ме той, като все така ме гледеше. — „Аз съм сътрудник на неговите издания и искам да го видя“ — обясних на зидаря. Тогава той се засмя и каза: „Щом е тъй, аз съм Полянов!“

Така стана нашето запознаване. Полянов веднага свали престилката си и ме покани на втория етаж в стаята си. Влязох с

истинско страхопочитание — стените бяха покрити с лавици, пълни с книги, на широката маса имаше също купища книги. Той ме посрещна много любвеобилно и ми каза, че е намислил — като мине малко време, защото е още трудно — да започне седмично литературно списание.

— Няма сътрудници, младий другарю! Всичко е избито, пръснато — но като тебе има и още неколцина млади, които ми се обадиха. С вас ще започна, пък когато не стигне материал, ще се обърнем към великите сътрудници. . .

— Към кои велики сътрудници?

— Зола, Горки, Демян Бедни. . . и други. . . Ще превеждаме. . .

През няколкото есенни месеци — още преди да почне списанието — около Полянов наистина се събра малка група от току-що започващи писатели, мои връстници, 19—20 годишни младежи. Ние се събирахме не веднаж в същата стая с книжните лавици и той ни доверяваше плана на първите броеве. Неколцината младежи се бяхме вече сприятелили и се събирахме в едно кафене, наречено „Козата“ на ул. Екзарх Йосиф до киното. Това кафене беше нещо като първи клуб на току-що създаващите се синдикати. Една привечер — в началото на декември — вкупом отидохме от „Козата“ при Полянов. Той ни посрещна весело: — „Вече и печатница намерих. . . Хайде, ще ви вода! Там работят до късно — още е отворено. . .“

Тръгнахме и скоро прекосихме моста, а после поехме по Раковска. Полянов беше ентусиазиран, в повишено настроение. „Сърби ме ръката — говореше той. — Ще падне писане. Пък и вий си стягайте калемите!“ Когато стигнахме улица Врабча, влязохме в ъгловото здание: там, в дома на Земеделския съюз (който в това време беше забранен), се намираше печатницата на „бай Васил“ — както го наричаше Полянов. За пръв път влязах в печатница и с интерес гледах касите с букви, пред които стоеха работници и бързо вземаха и подреждаха буква след буква. . . Без да спират работата си, неколцина от тях поздравиха Полянов като стар познат. Бай Васил — висок, малко прегърбен човек — започна делови разговор с Полянов. После отидохме в двора и влязохме във вътрешното здание. До самия вход, под едни стълби, се намираше малка стаичка, определена за редакция на Поляновото списание.

Първият брой излезе на 10 декември 1925 г. Списанието се казваше „Наковалня“, на първата страница — под заглавието — беше отпечатана снимка на склуптурна фигура от френския художник Бушар „Ковач на почивка“, открита беше и рубриката „Около Наковалнята“ със съвети от „Стария ковач“ към младите писатели, а в другите броеве — с наши

стихове. От съветските поети — сред които тогава имаше различни школи и течения, включително откровено модернистични — Полянов имаше подчертано предпочитание към „здравото партийно ядро“ (както го наричаше) от поети, израснали около в. „Правда“, повечето още от годините преди революцията. Това бяха Демян Бедни, Филип Шкулев, Алексей Маширов-Самобитник, Иля Садофьев, Алексей Крайски, Александър Поморски и др. — поети, изхождащи от пролетарската класа или тясно свързани с нея. В първия брой на „Наковалня“ той помести статия за Самобитник и свои превод на негови стихотворения, като посочваше, че той е „един от първите представители на работническата (пролетарската) класа в Русия“. Но наред с руската пролетарска поезия Полянов не забравяше и любовта си към френската социална поезия, към която се беше пристрастил още от студентските си години. И в тоя, и в следващите броеве той помести работи от „френския Максим Горки и втори Зола“ — както го наричаше — Пиер Хамп, доста неизвестен и незначителен писател. — И по-късно — докато изобщо съществуваше „Наковалня“ — в него с преводи и статии бяха представени от другите литератури главно руската и френската. Освен Некрасов и Барбюс, които неведнаж представи на страниците на списанието, той обикновено не се спираше на имена на крупни писатели, а на свои всежизнени предпочитания и литературни симпатии, свързани с неговата собствена социална насока: П. Якубович и Плещеев, а от французите — особено Морис Магр, по-късно символист. Факта, че Магр станал символист, Полянов отбелязваше както някой би отбелязал измяната на своя любима. Тоя поет през младостта си е написал сантиментално-тъжни стихове за тежката съдба на работника в капиталистическото общество — каквато е особено поемата му „Прощаването на стъкларя“, за която Полянов говореше като за литературен образец. . . и в няколко свои издания печати своя превод на тая поема.

Занизаха се броевете на „Наковалня“. Полянов сам ги редактираше, коригираше, пък и освен страница или две в брой с творби на младите си сътрудници сам пишеше или превеждаше всичко в списанието. Вече почти не ставаше нужда да отиваме в дома му, а почти всеки ден, обикновено към обед, се отбивахме в редакцията. В групата млади сътрудници около „Наковалня“ най-активни бяха Христо Радевски (който известно време работеше в списанието и като уредник), Никола Ланков, Крум Пенев, Славчо Красински (първите една-две години, след което се откъсна), Петко Буюклиев, Андрей Каменградов (Манев), Никола Медникаров

(Иванов), Лъчезар Станчев (в „Наковалня“ той се подписваше с псевдонима Жаднев) и др. Полянов ни посрещаше винаги — така да се каже — с разтворени обятия, оставяше и най-срочната работа, за да говори с нас, насърчаваше ни да му сътрудничим. . . В заведенията, където ние всяка вечер се събирахме, той не идваше, не идваше и в клуба на Работническата партия, която скоро се основа и ние и там постоянно ходехме. Неговият живот беше в дома му и в редакцията — напразно се мъчехме да го накараме да посети някоя от нашите другарски срещи или да дойде заедно с нас на някое театрално представление. „Остави, чоджум — казваше той на тоя от нас, който го канеше — нямам време, цялото списание ми е на главата“. И наистина — като се знае, че днес в едно такова издание работят няколко десетки души, а той беше сам (освен краткото време когато имаше уредник) — очевидно е, че списанието го поглъщаше: всеки ден от сутрин до вечер, делник и празник, той беше зает с редакторската и административна (включително експедиторска) работа около „Наковалня“.

Полека-лека обаче отделното съществуване на сътрудническата група — с единствен контакт — краткото отбиване в редакторската стаичка, отбиване, което все повече придоби делови характер, с разговор главно по предлагания материал — започна да дава своите отрицателни резултати. Явиха се и известни различия по оценката на литературни факти. Особено не ни се хареса отношението, което взе Полянов към поезията на Есенин по случай смъртта му в началото на 1926 г. Есенин беше много популярен в нашите среди, ние знаехме наизуст много от неговите стихотворения и не обръщаме особено внимание на писанията на някои критици за негово бохемствуване, тъй като и ние — без да се смятахме за бохеми — често посещавахме разни заведения. В броя на „Наковалня“ от 21 януари 1926 г. Полянов преведе поемата на Есенин „Другарят“ и ние бяхме много недоволни от това, че не е натоварил някого от нас да я преведе — защото според нас неговият стих не отговаря на новия стих на Есенин (Полянов имаше обичай да съкращава думите, за да получи нужния размер, употребяваше ужасните според нас „кат“ и „сал“, пишеше за получаване на пълна рима „Испания“ вместо „Испания“, „конференций“ вместо „конференции“ и пр. — и всичко това много ни дразнеше). Наред с тоя превод обаче той написа в същия брой статия за Есенин, в която го отричаше и изрично отбелязваше, че се спира на това „явление“ само за да предпази от него младите поети — като имаше предвид безспорно свои разговори с нас, в които ние говорехме с възторг за

Есенин. Тоя и други случаи бяха достатъчни за нас, за да приемем през пролетта на 1926 година предложението на Антон Страшимиров да станем сътрудници на вестника, който той започваше — „Ведрина“. Полянов смяташе, че щом като Страшимиров е решил да става „ляв“, трябва да сътрудничи на „Наковалня“ — но някои другари, и на първо място Тодор Павлов, правилно решиха, че за нуждите на обединяването на интелигенцията ще има полза от отделен седмичник, който няма да бъде така пряко партийен като „Наковалня“; разчиташе се и с право, че Страшимиров ще може да привлече в борбата против фашизма прогресивни писатели, които по разни причини не биха сътрудничили в нашата открито-пролетарска преса. Страшимиров наистина привлече някои такива писатели, но се обърна и към нас, сътрудниците на „Наковалня“. Един следобед му отидохме на гости в неговия тогавашен дом на ул. Денкоглу — и дълго разговаряхме за неговия вестник. Когато след това двама-трима отидохме при Полянов в „Наковалня“, той вдигна поглед от коректурата и ни каза с очевидна горчивина:

— Пораснаха пилците, напуснаха квачката. . .

Големите трудности, които срещна Страшимиров, арестуването му, заплахата да бъде убит го разколебаха — и само след няколко месеци той написа във „Ведрина“ статията „Ахилесовата пета“ — с нападки против комунистите: очевидно, беше решил да скъса. Ние вкупом напуснахме „Ведрина“ — и след драматичен и остър разговор със Страшимиров отидохме при Полянов. . .

— Елате да работим пак заедно, другари! — каза ни той и разчувствувано ни заговори за това, колко му било мъчно, дето точно тези, с които заедно е започнал „Наковалня“, са отишли другаде. . . И — за наше изумление — извади от чекмеджето на бюрото кутия с локум и ни почерпи.

И ние отново станяхме близки, редовни сътрудници на „Наковалня“.

Една вечер — през 1927 г. — Полянов дойде в клуба на Работническата партия на ул. Позитано (преди да бъде преместен на площада със същото име) и изнесе сказка за Максим Горки. Това беше единствена негова сказка от всичките години на съществуването на „Наковалня“. Словоохотлив в разговори, той явно нямаше навика да говори публично — а в ония години още не съществуваше практиката да се четат доклади вместо да се говори. Но Полянов говори много малко — само няколко минути, за да каже, че Горки е автор на разказа „Баба Изергил“ и. . . прочете целия разказ. Накрая пак каза няколко думи — и с това завърши. Тръгна си заедно с Христо Драганов, който беше

редактор на всекидневния партиен вестник „Новини“. Присъединих се към тях. За мое учудване, когато минахме край един ресторант по ул. Клементина (сега Стамболийски), Полянов предложи да се отбием. Ресторантът имаше втори етаж (галерия) — там седнахме край една маса и дълго разговаряхме.

— Жалко е — казваше Полянов — че съм така зает с това списание. Хубаво е човек и в клуба да отиде, и в ресторант да се отбие, но на... нямам време...

III

През септември 1928 г., през лятната ваканция бях в родния си град. Когато се върнах в София и отидох в „Наковалня“, Полянов ме попита какво правя.

— Търся си квартира — казах му аз.

— Квартира ли? — поде той. — Я ела да живееш вкъщи... Имам една стаичка на третия етаж, тъкмо е за тебе.

Така аз станах негов квартирант. Оpozнах се по-добре и с тогавашната му жена (по-късно тя умря и той се ожени втори път). Тя беше низка, дебела, нямаше никакви литературни интереси и все пресмяташе колко пари Полянов дължи на печатарите. Обичаше и да се кара. Техният млекар носеше мляко и на мене, но парите давах на нея, защото от ходене по събрания и другаде се връщах вкъщи късно нощем и се събуждах, след като млекарят си е вече отишел. На края на един от месеците обаче се оказах без пари и я помолих да плати, а аз ще ѝ върна парите след няколко дена. „Не може!“ — каза ми тя. Това ставаше на тяхната врата — Полянов чу, че се разправяме, и излезе. „Ще получава мляко, иначе ще го удари на вино“ — опита се той да обърне разговора на шега, явно сконфузен от поведението ѝ... „Не може!“ — отвърна тя още по-упорито. Тогава той, въпреки че тежеше два пъти по-малко от нея, я обхвана с две ръце и просто я отхвърли навътре в коридора. Аз бегом си тръгнах, но като минавах под прозорците им, го чух, как ѝ крещи, а тя нещо му отговаря, но с хленч. Друг път стана въпрос пак за пари заради брат ми, който за десетина дни ми беше дошел на гости. Някой съобщил в участъка, че в къщата живял човек без адресен билет — и след известно време жената на Полянов ми донесе заповед за големичка сума, която тя трябваше да плати като глоба: „На мое име е — обясни ми тя — но понеже е заради брат ти, ще трябва да дадеш парите!“ — „Не може!“ — подзех аз нейните думи от първата случка. — Ако трябваше аз да ги плащам, глобата щеше да бъде на мое име!“ Тя не се остави — и когато на няколко пъти слизах за нещо при тях, и пред него ми се караше за тия

От това обаче не трябва да се съди, че Полянов е бил без обществени връзки. Той сигурно е бил свързан с нелегалнат. Комунистическа партия, като са го посещавали тайно, във връзка с работата на списанието, нейни дейци. Самата редакция беше посещавана от много хора — понякога, особено към обед, тя се превръщаше в истински клуб. Тогава Полянов ставаше неизтощим — говореше с въодушевление и особено обичаше да се шегува...

пари. Веднаж, както си седях в стаята, Полянов влезе: — „Вземи тия пари — казва ми той и ми даде сума, равна на глобата — и ѝ ги дай, като че ли са от тебе — да миряса!“

Моята стая имаше прозорци към една веранда, към която се влизаше от друга стая. Тая веранда беше винаги пуста, но веднаж за моя изненада там видях Полянов — чистеше някакви кюнци. Като ме видя, че пиша, той ми заговори през отворения прозорец:

— Малко пишете и ти, и другите млади... В месеца ще дадете едно-две стихотворения, разкази, статии... Аз като бях на вашите години пишех денем и нощем.

— Как — нощем? Не си ли спал тогава?

— Една нощ спях, другата седях буден и пишех. Моите другари се бяха научили за реда на будните ми нощи — и към 2—3 часът през нощта, като се прибираха от заведенията, идваха при мене да пием кафе...

Вестникът беше често конфискуван, а се заведе и дело против Полянов — в Софийския окръжен съд. Защищаваха го адвокатите Л. Дюгмеджиев, Н. Меворах и Т. Михайлов. Прокурорът си оттегли обвинението, съдът оправда Полянов. Той извика:

— Да живее „Наковалня“!

През есента на 1929 г. (когато вече живеях в друга квартира) сътрудническият колектив все повече се отчуждаваше от списанието. В това време вече движението беше добило нов голям размах, излизаха редица политически трудови вестници, в които се провеждаше колективно ръководство — и завареният начин на еднолично ръководство на „Наковалня“ се оказваше все по-неприемлив. Явяваха се в нашата прогресивна поезия и белетристика нови явления, стремеж към художически търсения — а редакторът на „Наковалня“ се оказваше единствена инстанция при решаването на съдбата на творбите с такива опити. При това „Наковалня“ — поради нуждите на партийната пропаганда — все повече ставаше предимно обществено-публицистично изда-

ние. „Младите“, някога начинаещи, въпреки че бяха около 25-годишни, вече бяха излезли (при липсата на други писатели на пролетарския фронт) на „първа линия“: ние работехме като редактори в другите издания на Партията, участвахме в разни ръководни на културния фронт наши институции, чувствувахме се годни да имаме някакъв глас и в литературния партиен печат — и затова бе поставено искане пред Партията да се разреши издаването на втори литературен орган. Полянов реагираше на това искане — и със своя авторитет го осуетяваше. По-късно обаче такова разрешение бе дадено — и така на 6 декември 1929 г. излезе първият брой на в. „Работнически литературен фронт“ („РЛФ“ или „РеЛеф“, както тогава го пишехме). В това време Полянов бе в затвора — от октомври до към края на декември 1929 г. Когато излезе на свобода, аз отидох при него, като му занесох няколкото броя на „РЛФ“. Мислех, че ще бъде сърдит, но той взе броевете и каза:

— Щом като е решила Партията — ще караме две издания. . . „Наковалня“, както виждате, и без това става публицистичен орган. . .

И — като намекваше за това, че партийни дейци участвуват в списанието му и го пълнят със статии за изборите и стопански въпроси, той добави:

— И при това положение ще го карам — за да има къде да си пиша „червенушките“... макар че другото съдържание не е в моята област. . .

Това беше крайт на „Наковалня“ като орган на нашата прогресивна литература, която изцяло се пренесе на страниците на „РЛФ“. Никой от полудесетилетното ядро от писатели-сътрудници на „Наковалня“ вече не печаташе в нея — с много редки изключения. В първите месеци на 1930 г. „Наковалня“ започна да излиза двуседмично, а после фактически разрежи излизането си. Неведнаж тия забавяния се обясняваха в следния брой със „семеини и болезнени причини“. Полянов не беше добре. Христо Радевски, който беше главната сила в „РЛФ“, се стремеше да поддържа с Полянов добри отношения, аз и някои други другари също така го посещавахме, говорехме с него — но старото положение, когато Полянов беше център на цяла група от млади писатели, не можа да се възстанови.

При това към края на 1931 г. се явиха известни недоразумения — поради позицията на Полянов в полза на Плеханов в едно време, когато беше взет курс на „ленинизирание на литературния фронт“. Полянов високо изтъкваше лениновото дело, но — в областта на общата идеология и политиката, а в естетиката смяташе

за основен авторитет Плеханов. По тоя въпрос той срещна голям отпор от „РЛФ“ и другите наши издания — включително в статии на Тодор Павлов, Трудин (Сава Гановски) и др. Дори старият почитател на Плеханов Георги Бакалов, който в това време беше още в Съветския съюз, изпрати и отпечата в „РЛФ“ писмо в духа на „новата линия“, с критика на Плеханов. Полянов започна полемика с „РЛФ“ и по въпроса за новообразувания тогава Съюз на българските пролетарски писатели (наскоро след това преименуван в Съюз на трудовоборческите писатели). Той не харесваше това, че съюзът си поставя за задача да привлече „леви писатели“ (т. е. непартийци) — с аргумента, че „не може да има политическа позиция без политическа партия“ (в бележка в броя от 31 декември 1931 г.). Самият Полянов отказа да влезе в такъв „непартиен съюз.“ Така по редица въпроси той влезе в разрез с „линията“ — и от Партията се постави въпросът за спирането на „Наковалня“. Полянов издаде и след това няколко броя — с големи прекъсвания — като дори си направи самокритика в статията „Преди всичко Партията“ („Наковалня“, 27 януари 1932 г.) — но всичко това не можа да спре положението — и „Наковалня“ най-после прекрати своето излизане. Очевидно, спрямо него се извършиха и някои несправедливости — особено с брошурата на Г. Бакалов „Д. И. Полянов пролетарски поет ли е?“ Обиден и доста огорчен, Полянов се отдаде изключително на преводаческа работа — и я вършеше с голяма ревност (главно — преводи на произведенията на Балзак и Зола).

Когато през 1936 г. умря Горки, Бакалов ме извика и ми каза:

— Натоварен съм да издам лист за Горки. . . с указание от Партията да групираме в тоя лист широк сътруднически кадър. Казано ми е да поискаме нещо и от Полянов — но както знаеш аз не мога да отида при него. Затова ти като негов стар сътрудник иди и му поискай. . . каквото даде. . .

Мене също така ми беше много неудобно, тъй като в сп. „Звезда“ бях отпечатал хвалебна рецензия за Бакаловата книжка против Полянов. . . но в сърцето ми трепна споменът за някогашната ми дружба със Стария ковач — и реших да отида. Когато — след толкова години — звъннах на вратата му, чувствувах как цял треперя от вълнение и смущение. Още един миг — и щях да си тръгна — но ето че вратата се отвори и Полянов се показва:

— Влез, Ангеле. . . — рече ми той със сподавен глас.

Остра спазма стисна гърлото ми, почувствувах, че очите ми се пълнят със сълзи.

— Бай Димитре! — казах му аз с истинска жар. — Извинявай, бай Димитре! Станаха много работи... нещастни работи... и се чувствавам така виновен...

— Влез, Ангеле... — повтори с още по-сподавен глас Полянов и аз го последвах. Както вървеше пред мене в коридора — виждах го като че ли вече много остарял, попрегърбен, с посивяла коса. Ръцете му, спуснати надолу, потрепераха — той стискаше пръстите си в шепа, сякаш искаше да улови нещо... и стъпките му бяха треперливи, несигурни. Стаята, в която той ме въведе, беше почти празна — имаше само един миндер, стол, маса и на нея — разтворена книга, чийто френски текст веднага забелязах. Листовите, моливът и речникът до книгата показваха, че превежда. На едно столче сред стаята беше запален примус, на който вреше тенджерата с боб...

— Готвя си... какво да правя... — обясни някак виновно Полянов.

Разговорът ни не провървя. Аз му казах за какво съм дошел — и той веднага се съгласи: — Отдавна не съм писал стихотворения... но сега ще напиша...

Другите фрази, които си казахме, увиснаха във въздуха. Определихме си среща в една сладкарница на Раковска — и си отидох. Другия ден в определения час бях в сладкарницата. Той вече ме чакаше. Беше написал стихотворението „Смъртта на човека“. Прочете ми го и ме попита какво мисля. В стихотворението между другото се казваше:

Човекът! Той умря със тебе,
о Горки! Първий човек,
що въплоти живота в себе,
във своя песнослов хвалебен,
във своя многозвучен ек...

— Не може ли вместо „първий човек“ да се каже „първият човек“? Пак толкова срички са, а и двете думи ще се кажат по-правилно... — предложих аз.

— Може! — съгласи се веднага Полянов и сам направи поправката.

Стихотворението бе поместено в лист „Максим Горки“, който излезе под редакцията на Г. Бакалов. То обаче не измени положението на Полянов — по друг случай той не беше канен. В моите две кратки срещи с него — у дома му и в сладкарницата — имаше нещо мъчително, което ме спираше да отида втори път... Макар че и двамата живеехме в един град, аз не го срещнах никъде до 9 септември... Така се сложиха работите — по разни вини и недоразумения, — че Полянов от самото начало на 30-те години беше във и изолиран от потока и живота на нашата прогресивна литература, която в това време набра много кадри, имаше свои вестници и списания, свои публични прояви и дори свой „клуб“ — знаменитото кафене „Средец“ на ул. Иван Вазов срещу Народния театър (това кафене не случайно е наречено „Якобинският клуб“). През цялото това време Полянов пазеше своята вярност към пролетарското движение — в мислите си, в самото си сърце.

IV

На 9 септември 1944 г. преди обед — додето още танкове сновяха по улиците и големи групи народ с червени знамена вървяха и пееха революционни маршове (особено — станалата изведнаж знаменита партизанска песен „Шумете, дебри и балкани“, написана от Младен Исаев,) — ние, десетина писатели-другари, стояхме прави пред кафе-сладкарница „Цар Освободител“ на ъгъла на едноименната улица и Раковска. Додето всеки от нас разказваше от кой лагер или затвор е излязъл, или къде е бил в нелегалност, изведнаж чухме почти младежки глас: „Здравейте!“

Това беше 68-годишният Димитър Полянов. Беше изчезнала покрусената фигура, която бях видял през 1936 г. — пред нас стоеше бодър човек, който цял сияеше. Той ни стисна ръцете и веднага стана част от нашата бодра група, навлезе в общия разговор. След няколко дена ние го приехме в писателската партийна организация — с гласуване, като нов член, въпреки че зад гърба му лежеше половин век участие в пролетарското движение. И Полянов

заживя активно в нашето литературно движение. Той идваше на събранията ни — писателски и всякакви, участвуваше в литературните четения и съвсем неочаквано се прояви като отличен сказчик: отзоваваше се всякъде, където го викаха — в заводи и казарми, в квартала и в театрите. Също така в пълно противоречие с времето от „Наковалня“ той се явяваше на нашите другарски срещи — по заведения и къщи. Самият той в новия си дом на ул. Иван Асен (където живееше с втората си жена и с дъщеря ѝ, която беше осиновил) канеше — за пръв път откакто го помнех — групи писатели и други другари на вечеря. Една вечер покани мене, Ланков и другарките ни. Когато, още след влизането ни, Полянов постави на масата едно шише троянска ракия, Никола Ланков извика възхитен:

— Браво, Полянов, ти си станал неузнаваем!

Докато вечеряхме и дълго след това, Полянов говореше, шегуваше се, беше много оживен. Късно през нощта си тръгнахме и той ни изпрати, като предложи да

се разходим в Парка на свободата. Няколко часа — до развиделяване — бродехме и в парка, и по улиците — в неуморни разговори за писатели, литература, политика. „Лошо ще стане с тоя старец — оплакваше се жена му. — Цял ден чете, пише, ходи по събрания и таман си легне, току запали нощната си лампичка и пише в леглото до зори. . . Не си знае мярката — ще се разболее“. . .

В онова време аз и Андрей Гуляшки редактирахме „Литературен фронт“. На оня етап ние нямахме никакви щатни сътрудници — всичко вършехме двамата, включително коригирането. Още в началото при мене в печатницата на ул. Раковска (до пл. Славейков) дойде Полянов. Пред мене се бяха натрупали ръкописи и коректури — в една малка стаичка до словослагателското отделение. „Дай да ти помагам“ — каза ми той. И тоя ден, и много пъти след това той идваше в печатницата, стилизираше някои от ръкописите, нанасяше грешките на коректури. Виждаше се страстното му желание — пак да бъде в редакция, да диша печатарския въздух. Даваше ни и помествахме стихове — щом дойдеше, още прав, ни ги четеше с голямо въодушевление. „Полянов — казах му веднаж — в нашия план влиза статия-преглед на детския вестник, би ли я написал!“ „Всичко, което ми поръчате!“ — отговори запалено той. Дадох му течението на вестника (бяха излезли десетина броя) — и след два дена той донесе своята подробна статия, която се отпечата.

В началото на 1945 г. отидох на фронта в Унгария и се върнах през лятото. Полянов беше същият ентузиаст. Тая негова въодушевеност продължи и през всички следващи години — до самата му смърт. Бих могъл да напиша много страници за тия години, но за да не станат тоя път спомените ми много дълги, ще отбележа само още някои случки. Преди всичко — общото с него и десетина други писатели гостуване при Георги Димитров в дома му по пътя за Княжево. Още когато се събрахме в ЦК при другаря Рубен Аврамов, за да тръгнем заедно, Полянов изразяваше високо своя възторг и радост, говореше неуморно за това, как още като редактирал „Наковалня“ някои другари (идващи нелегално в България по партийна работа) му носели много здраве „от Георгия и Василия“. . . Димитров, когато влязохме при него, прегърна Полянов и заговори с него като със стар приятел. Преминахме към делови разговор — за участието ни в агитацията по изборите, — Полянов седеше със скръстени ръце и гледаше през цялото време към Димитров с истинско умиление.

Полянов беше наш всекидневен приятел, ние се съветвахме с него по текущи

въпроси, както и по наши творчески работи. По едно време аз събрах мои стихове за издаване в отделна книга. Дадох му ръкописа да го прочете — след това той ме покани в дома си и ми каза мнението си за всички стихотворения, едно след друго, с предложение едни да отпаднат, някои да поправя — което аз направих и така издадох стихосбирката си „Червено знаме“. Сам той даваше и на мене, и на други другари свои работи за мнение — и с внимание изслушваше предложенията. . .

От началото на 50-те години Полянов се зае със събирането на своите произведения. Той сам ги избираше и преписваше на ръка от запазените свои течения от стари вестници или пък по цели дни седеше пред някоя маса в Народната библиотека — за изданията, които сам нямаше. Намерението му беше да издаде два тома — единия поезия, другия проза. Когато подготви първия том, редактор му стана Христо Раевски — книгата излезе през юли 1952 г. — с много ценни бележки в края, които Полянов сам пишеше, докато книгата се набираше. Малко след като беше излязъл тоя том, срещнах Полянов на уличката Малко Търново, която води от площада пред Партийния дом (Министерския съвет) за бул. Дондуков. „Добре че те виждам — каза ми той — иначе щях да те диря. Намислил съм да станеш редактор на втория том — прозата. Аз сам подбирам и преписвам работите, но ти ще ги прегледаш, ще дадеш мнение и изобщо ще поработим заедно по уточняването на съдържанието. Още като почнах това издание — продължи той — бях намислил на първия том да бъде редактор Радевски, а на втория — ти: двамата другари от „Наковалня“, с които най-много съм работил“.

Дадох съгласието си — и оттогава често започнах да ходя у дома му. Той, макар и на крака, беше вече болен, често лягаше. В тежко прдчувствие за неговия близък край, аз още от срещата ни на уличката със стълбите реших да записвам в бележника си подробно всеки наш разговор — и докрай вършех това (освен за последната ни среща). Тия бележки един ден ще възстановя и предам текстуално, сега само ги използвам за уточняването на моите спомени от последния етап на Поляновия живот.

С Полянов говорехме особено много за отделите, в които трябва да бъдат обединени материалите, както и за избора на някои работи. Обръщах му внимание, че е изпуснал неща, които и на мене, и на други другари са направили някога силно впечатление — и той с радост се съгласяваше и те да бъдат поместени. Така — в доста разговори — ние дойдохме до общите контури на книгата. Когато му казах,

че от Партийното издателство (което издаваше съчиненията) искат от мене като редактор да дам списък и доклад и за работите, които не влизат, за да могат да оценят дали правилно е направен изборът, той се разсърди:

— Другарите трябва да знаят, че имат работа с един 70 и толкова годишен писател, който сам вижда какво и как трябва да се помести. . .

Най-после томът беше събран и преписан на пишуща машина. Взех го да го прочета отново, както е вече изцяло направен, за да напиша мои бележки и предложения за окончателното му оформяване. Тъй като ставаше дума да се видим с тия мои бележки след десетина дни (това беше в началото на юли 1953 г.), той ми каза, че ще го намеря в Банкя в Пощенския почивен дом. Там отидох при него на 16 юли. В коридора заварих една чистачка — миеше пода.

— Знаете ли в коя стая е Полянов? — попитах я.

— В стая № 16. Вие лекар ли сте?

— Не съм. . . Но защо лекар? Болен ли е?

— Болен е.

Влязох в стаята. Полянов лежеше, обърнат с гръб, свит на кравай под одеялото. — Какъв страх преживях — каза жена му. — Вчера беше добре, но тая нощ прекара много лошо. . .

— Какво му е?

— Простатната жлеза. Казвам му да пази диета — неще. Два пъти вече идва лекар — нищо.

Полянов чу, че говорим, размърда се и си отви главата. Беше отпаднал, небръснат, но с жив поглед. — А, ти ли си? — рече той и гласът му трепереше. — Чаках те вчера.

— Здравей, Полянов! Вчера не можах. Какво, болен ли си нещо?

— Нищо. . . И знаеш ли какво мислех тия дни? За Радевски, за Ланков, за Петко (Буюклиев), за тебе. . . за моите сътрудници от „Наковалня“. . . Вие сте ми най-близките хора. . . а се губите нейде, не ви виждам!

И той бавно, с измъчено движение протегна ръката си към мене и усетих как тя гореше, като стискаше моята ръка. Чувствувах, че жадният му горящ поглед не е отправен само към мене, а към цялото наше поколение, което израсна около него, в малката стаичка под стълбите на улица Врабча, където кънтеше звънливата Полянова „Наковалня“. . .

— Помниш ли, Полянов — подех аз, като не изпусках ръката му — как през пролетта на 1926 г. аз, Христо, Колю и не помня кои други отидохме да те видим в твоя дом на бул. Сливница. Ти седеше

на пейката, до стената на къщата, пред градинката, и като ни сочеше кокичетата в „разкаляната леха“ ни говореше за твоето стихотворение за тия кокичета. . . печатано през март 1925 г. в „Нови дни“ за нас, младежите-сътрудници на тоя вестник. . . и сега всички сътрудници-младежи от „Наковалня“ пак сравняваше с кокичетата, наричаше ни предвестници на пролетарската литературна пролет. . .

— Помня, разбира се. . . Като че ли вчера беше!

Когато жена му ме изпращаше по стълбите, тя продължи да ми се оплаква:

— Много се преуморява — постоянно му се карам, но той все продължава. Щом го повикат някъде, веднага отива да държи беседи, да чете стихотворения. . . особено на военните поделения никога не отказва, като за свои деца говори за войниците. . . Утре за малко ще се привдигне и пак ще тръгне. . .

След няколко дена в София подирих по телефона дъщеря му (осиновена), за да я помоля като отиде при баща си в Банкя да му занесе една моя бележка.

— Не, вие не знаете какво му се случи — каза тя. — Същият ден, когато сте били при него, му станало много лошо, явила се криза и с бърза помощ бил доведен във Военната болница. . .

Наскоро — когато разбрах, че е по-добре — отидох при него в болницата. Той лежеше в стая с още други болни и поради приемния ден, шумът беше голям. За моя изненада и радост, Полянов, макар че лежеше, беше жизнерадостен и дори весел. Той се приповдигна на лакът, ръкувахме се.

— Мислех, че ще бъдеш в Правителствената болница — казах му аз.

— Там нещо ремонтират, но и тук съм добре. . . Отличен е лекарят — Викторов: помни снощната ми температура — 38.2. . .

— Тук му е весела компанията — намеси се жена му. — Пеят си разни песни.

— Даже и грамофон си имаме — каза весело Полянов.

Казах му, че се е явило опровержение от БТА по повод на информацията за доклада на една млада поетеса за Маяковски, в който доклад, според информацията, тя твърдяла, че Маяковски разрушил старата естетика; в опровержението се казваше, че според нейните думи традицията и новаторството в Маяковски вървят заедно. . .

— Сигурно е казала това, което опровергава — поясни недоверчиво Полянов — но като са се намерили умни хора и са й казали, че без традицията не може, сега оправя работата. . . Лошо е това, което мислят някои млади — че от тях почва литературата, като че ли преди това не е имало Белински, Пушкин. . .

Поговорихме и за филма за Вапцаров. Изразих мнението си, че сценаристът Христо Ганев не дава връзката на Вапцаров с нашата пролетарска литературна среда, а го поставя в някаква бохемска среда, като противоположност на която той израства. . .

— Същият случай! — живо рече Полянов. — Отричат приемствеността в литературата. . . сякаш ние, по-старите, не сме писали и не сме дали нещичко. . .

За последен път видях Полянов на 31 август същата 1953 г., в 2 ч. сл. обед. Посетих го, тъй като следния ден отивах за един месец на обучение в Школата за офицери в Търново. Бях му предал по-рано моите бележки за подготовения том с прозата. Заварих Полянов (в дома му) пак на легло, имаше огън, но като ме видя отново се повдигна на лакът, въпреки отчаяния протест на жена му. — Ела, ела да се видим! — почти извика той. — Легни си, Полянов — помолих го аз — недей да се тревожиш. — Но той живо поде: „Аз се тревожа, когато съм сам и не разговарям с другари. . . Ние трябва да говорим, да говорим — толкова въпроси стоят пред нас“. — После ми каза, че е прочел моите бележки и почти с всички е съгласен. — Въпросът не е в подробностите — продължи той — нека оправим това-онова, но книгата трябва вече да излезе! — Аз му обещах още същия следобед да уредя всичко и да поискам от издателството да форсира изданието — и побързах да се сбогувам, тъй като жена му, в изпълнение на лекарските съвети, ми даваше знак с очи да не се бавя повече. Когато вече държех bravата на вратата, отново се обърнах

към Полянов. Той продължаваше да лежи, приповдигнат на лакът, и в мига, в който се обърнах, болнавото му лице се озари с усмивка, той ми кимна леко с глава. . .

. . . Но само няколко седмици след това в Търново аз и другите трима писатели на обучение в школата (Мл. Исаев, Ланков, Славински) научихме от радиото за смъртта на Полянов. Беше време на вечерната почивка. Някой от нас имаше от някъде половинка сливова — взехме я и мълчаливо, като че ли се бяхме наговорили, отидохме в парка на школата. Прави под едно кръстато дърво ние пихме за помен за Полянов, като не забравихме, според стария народен обичай, да излеем малко от скъпоценното питие на земята. Тя го попи, както попи и няколкото сълзи, които неволно се отрониха от очите ми, докато говорехме и си припомняхме за Стария ковач. . . Наоколо звънтяха баки, школници чистеха картечници, под близка беседка млади войници пееха под акомпанимента на весела китара. . . Но Полянов беше умрял! Животът вървеше напред — но Полянов беше умрял. . .

А не дълго след това аз заставах, в София, пред купчината пръст на още неизравнения гроб на Полянов. Бях взел със себе си три хризантеми. Едната оставих на гроба на Полянов. После отидох на гроба на Бакалов, другия мой задушевен и незабравим дългогодишен учител в живота и литературата, сложих втората хризантема на тоя скъп гроб — а третата поставих на гроба на майка ми. Тримата мои най-близки, най-мили покойници. . .

АНГЕЛ ТОДОРОВ